

Notícies preliminars a *Èdip Rei*

Carles Riba

FONT: Sòfocles. (2010). *Tragèdies tebanes. Antígona. Èdip rei. Èdip a Colonos*. Edicions 62.

Èsquil, acordant el reglament dels concursos tràgics amb les seves idees sobre l'acció d'una culpa a través de les generacions, desplega la història del casal dels Labdàcides en una trilogia. Se n'ha conservat la tercera peça: Els set contra Tebes. La primera era un Laios; la segona, la central, un Èdip. A penes sabem res de l'una i de l'altra, si no és per conjectures. Sòfocles va treure del cicle de Tebes arguments per a diversos drames; cadascun concebut amb independència de cap altre que el precedís o que el seguís. Aquesta tècnica del drama solt, complet en ell mateix, però amb perspectives obertes cap al sentit general de la llegenda, era una innovació seva. El geni de Sòfocles, atent al destí de les personalitats individuals, s'hi exercia millor, com estimulat pels problemes d'estratègia dramàtica que una acció així més condensada i realista li oferia. Un dels més delicats era el de l'elecció, en cada cas, del moment de la llegenda, des del qual disposar de tots els elements per a la crisi; decidir si aquesta vindria per la successió, en escena, de fets patètics nucleals o per la descàrrega de la força de capgirament acumulada en aquests fets, que, quan el drama comença, ja estan. Per a una acció que tingués per protagonista el desventurat fill de Laios, Sòfocles, amb una seguretat sobirana, escollí el moment que més pures oportunitats oferia a la seva concepció humanística de la tragèdia: aquell en què l'home que ha vessat la sang del seu pare i ha entrat al llit de la seva mare pren consciència de la seva situació. Sí, tot allò monstruós que l'oracle havia predit s'ha complert en ell i per ell sense que ell ho sabés; són els efectes, entorn seu, de la pol·lució que obliguen Èdip, com a rei, a emprendre una enquesta, per a descobrir que el crim i la taca són en ell mateix. És per aquí, per aquest empait implacable del criminal desconegut que s'amaga dins el mateix que empaita, un criminal sense culpa condemnat per endavant segons una justícia humanament tinguda per sacra que, una vegada convicte, humanament l'absoldria, i en qui, quan ja no és qui es creia, s'executa la sentència segons unes lleis divines a les quals humanament no hi ha accés —és per aquí que l'Èdip rei de Sòfocles s'anticipa, amb força sempre activa de mite i d'obra d'art suprema, a certa angoixosa literatura d'avui. Kafka, Julien Green, Graham Greene, Camus, Gheorghiu... què sé jo, difícilment noms d'aquests

deixaran d'acompanyar l'horror, la meravella, la perplexitat, la revolta, l'exigència de Veritat, la reafirmació d'Esperança, tots els moviments, en suma, amb què l'home modern surt d'una lectura o d'una representació d'Èdip rei, quan ha sentit la seva radical dignitat amenaçada en el mateix concepte de la llibertat que la informa i, per tant, en el de la relació de tota la nostra vida a Déu.

Perquè tot allò que ja està fos sabut del públic, Sòfocles, en lloc d'una informació comprimida en el pròleg, va recórrer al procediment més difícil i més característicament seu: el d'anar-ne donant notícia en el curs del mateix drama. Amb singular habilitat escollí els punts apropiats perquè cadascun dels fets anteriors entrés amb força determinant dins l'acció; aquella acció de l'Èdip rei que, segons un crític, «és un terbolí únic, que comença lentament i cada vegada pren més ímpetu». Aquests fets anteriors són els següents. Laios, fill de Làbdac i rei de Tebes, va rebre de l'oracle de Delfos l'advertiment que, si tenia un fill, aquest fill mataria el seu pare i seria el marit de la seva mare. Laios tanmateix engendrà: tres dies després de la naixença de l'infant, esfereït, decidí, d'acord amb la seva muller Jocasta, d'abandonar-lo dins les afores del Citeró. Un pastor, esclau del casal, fou encarregat de la trista feina; foradaren els turmells al nadó i li passaren un lligam, per portar-lo com un animallet de caça. Però l'home, en ésser a la muntanya, sentí compassió i donà la criatura a un altre pastor, un servent de Pòlibos, el rei de Corint. El rei i la seva dona Mèrope tampoc no tenien descendència; així van rebre el petit expòsit amb alegria i el criaren com si fos fill d'ells. Per recordar l'estat en què els havia pervingut, li conservaren el nom d'Èdip, o sigui el «Peus-Inflats». El noi va créixer convençut que els reis de Corint eren els seus pares i mirat per tothom com l'hereu de llur tron. Un dia, però, durant un banquet, un embriac li va fer entreveure que no era el fill del rei. Punyit, Èdip interrogà Pòlibos i Mèrope; no en va treure res en clar. Llavors va córrer a Delfos; Apol·lo es limità a predir-li els crims que ja havia predit per a ell al seu pare Laios: el parricidi i l'incest. Per no caure en aquest horrend destí, resol d'allunyar-se per sempre més de Corint. En travessar la Fòcida, topa, en un entreforc de camins, Laios, que anava cap a Delfos. L'herald que guia i el vell mateix des del seu carro, volen que el desconegut vianant s'aparti; segueix una baralla; Èdip, provocat, furiós, mata d'una garrotada Laios, que li ha pegat amb l'agulló, i, amb ell, aterra tres dels quatre homes de l'acompanyada. Així esdevé parricida sense saber-ho. A Tebes s'inicia una enquesta sobre l'assassinat del rei. Però sobrevé un nou assot que en distreu: l'Esfinx, monstre amb cap de noia i cos de lleona alada, proposa enigmes i es cobra amb vides cada resposta errada. Èdip arriba i troba el mot de l'enigma. El monstre, vençut, és

destruït i Tebes, així alliberada, premia el seu salvador oferint-li el tron vacant i la mà de Jocasta, la reina vídua, germana del regent Creont. La segona part de la profecia s'ha complert: Èdip s'ha casat amb la seva mare. L'únic supervivent de la matança de l'entreforc, esfereït tot i que només coneix un aspecte de la història, demana ésser enviat en unes pastures llunyanes. Èdip regna sàviament sobre el seu poble i té de Jocasta dos fills i dues filles. Uns setze anys passen així, sense sospita, en la ventura, fins al moment en què el drama de Sòfocles comença.

Sòfocles trobà ja elaborada en una copiosa literatura aquesta llegenda, que en rigor agrupava al voltant d'un sol personatge motius folklòrics diversos: a més dels dos tan característics d'ella que sempre més han anat lligats al nom d'Èdip —o sigui els del parricidi i de l'incest inconscients— d'altres temes no pas menys populars i universals, com el de l'infant expòsit, el del desxifrador d'enigmes, el del matador de monstres, el de l'estranger que es guanya la mà d'una princesa i un regne; i entre els antecedents o les conseqüències, el tema de la prole per endavant maleïda, el dels fills ingrats, el dels germans enemics, etc. De tota l'al·ludida literatura, que Sòfocles aprofità o partint de la qual inventà per al seu Èdip rei, tret dels Set contra Tebes no coneixem res directament. Els poemes homèrics dibuixen ja tota una història. Segons l'Odissea, en l'episodi conegut per l'«Evocació dels Morts», la bella Epicasta va prendre per marit el seu fill Èdip, ignorant qui era i quan ja ell havia matat el seu pare. Els déus ho revelaren tot d'una; ella, enfollida, es va penjar i ell, per volença cruel dels déus, seguí regnant a Tebes, amb les Fúries de la mare creant-li tota mena de desventures. Dins la Ilíada hi ha una breu referència als funerals d'Èdip, celebrats a Tebes una generació abans de la guerra de Troia. El mot *δεδουπτο* emprat pel poeta suggereix que Èdip havia caigut amb estrèpit d'armes; és a dir, en un combat. En aquest esbós homèric el tema de l'Esfinx no apareix, si doncs no és implícit en el mateix del casament; no es diu res de la ceguesa d'Èdip ni del seu bandejament pels fills; ni tan sols que n'hagués tinguts de la seva unió incestuosa. Quant a l'Esfinx, en el que resta d'Hesíode se'n parla com d'una «plaga de Tebes»; però no hi surt Èdip a propòsit d'ella.

És en els poemes del Cicle Tebà que anà prenent volum, precisant-se i variant-se, la llegenda d'Èdip; més ben dit, dels Labdàcides centrada pel destí singular d'Èdip. Per cites o notícies tardanes sabem alguna cosa de com era tractada. En l'Edipodea, d'autor mal conegut, l'heroi era pare de quatre fills; nascuts, però, no de la mare, sinó d'una segona muller, Euriganea. Si en la invenció d'aquest segon matrimoni intervingué l'horror moral de l'incest, crim que

l'existència d'una prole encara agreujava, o el desig de salvar la inversemblança que implicava una ignorància tan llarga de la monstruosa situació, hi ha marge per a creure el que bé sembli. El que cal no descartar és que els poetes i els logògrafs havien de comptar amb el fet que certs casals doris pretenien descendir d'Èdip pels seus fills; i no els podia ésser gaire plaent que el llinatge vingués pol·luït des del seu origen. No hi ha dubte, doncs, que per a obviar-hi els genealogistes es valgueren de combinacions, si altra cosa no, curioses. Segons un d'ells, Ferecides de Leros, Èdip hauria tingut de Jocasta dos fills, que moriren jovenets; quatre més, citats amb els noms que foren tradicionals per als fills d'Èdip dins la tragèdia àtica, li van néixer d'Euriganea. Aquest mateix autor atribuïa encara a l'heroïa una tercera muller, Astimedusa, filla d'Estènel. Un altre genealogista, Epimènides, contemporani així mateix de Sòfocles, situà les atenuacions més amunt: Epicasta hauria estat la madrastra d'Èdip, no la mare, que es deia Euriclea.

Els poemes èpics i les cròniques servien una curiositat pels fets en ells mateixos. Els que constituïen la llegenda d'Èdip per dir-ho així tornaven tots sols cap a les simples idees populars a les quals justament donaven forma i força de mite. Ningú no escapa al seu destí: això tant més es prova, com més abominables són els actes que un home té predestinats. De ningú no és segura la fortuna: com més heroicament o més sàviament s'ha enfilat un home, més significativa és la seva caiguda. Els déus fan el que volen d'un home: com més irracionalment el tracten, més absolut apareix llur poder. Admesa la llegenda d'Èdip, les conclusions a treure'n havien d'ésser aquestes. Ni els poetes de la gran lírica coral ni els dramaturgs no s'hi giraren d'esquena; però fidels a llur comesa, hi cercaren una explicació, s'esforçaren a descobrir en aquella implacable successió de fets terribles una idea superior que els justificués. Així, el que Píndar pensava sobre la llegenda de la qual era compatriota, es revela explícit en un passatge de les seves odes conservades. Als seus ulls, Èdip era un home marcat pel destí; en la llegenda, l'element més destacat era l'acompliment de l'oracle d'Apol·lo; el casal dels Labdàcides anà finalment a la ruïna, no per les imprecacions d'Èdip, sinó per l'acció venjadora de l'Erinis de Laios. Píndar suggereix aquesta visió de conjunt en un ràpid escorç. Èsquil, no era solament una visió, sinó més encara, una actitud, el que degué presentar en l'evidència de la seva triple acció dramàtica. L'Orestea ajuda a entendre el que podia ésser la trilogia dels Labdàcides. En la part final d'aquesta conservada, mentre Etèocles, l'últim del casal, amb el seu heroic sacrifici consuma la derrota de la raça i satisfà els déus contra els quals tres generacions han lluitat, les dones del Cor miren enrere i prenen consciència del pla diví.

La hybris l'havia motivat i després treballà perquè es realitzés: successivament la de Laios, la d'Èdip i la dels seus fills, els germans que es partiren l'herència a espasa. Del Laios només ens han pervingut un parell de mots; de l'Èdip, tres versos. Per aquests tres versos sabem que, en la tragèdia d'Èsquil, Èdip matava el seu pare en un entreforc de dos camins de carro prop de Pòtnies, a Beòcia. Sembla que el lloc, com el nom ja indica, era consagrat a les deesses «venerables», o sigui a les Erínies o Fúries. Més apropiat a la idea esquiliana de la necessitat d'expiació no podia ésser. Sòfocles, pròxim en això al pensament de Píndar, va fer presidir el seu drama per una altra divinitat, Apol·lo, el qui purifica. Per la violència si cal, però que finalment absol i dona la pau a aquell que ha pecat sense voler. El lloc, doncs, que escollí per al parricidi, en un congost a una hora i mitja de Dàulia, sota el Parnàs, és pel seu sol caràcter desolat i grandíols que simbolitzava l'horrenda feta. El ja referit passatge dels Set permet de creure que Èsquil, com després Sòfocles, prenia Èdip en el cim de la seva fama i del seu poder. És possible que aquesta «ventura massa engruixida dels homes d'empresa» el dugués a la hybris de pensament o de fet que els déus, sempre segons Èsquil, necessitaven per a perdre'l. Sembla així mateix que l'Èdip d'Èsquil arribava a saber quines malastrugues noccs havia contret i que, enfollit pel dolor, es buidava ell mateix els ulls. Ara, per quin mecanisme el duia el poeta a la descoberta, ho ignorem. Cal suposar-ne algun dels més aviat arcaics i banals emprats per a produir una «reconeixença» en escena; perquè el clímax del drama d'Èsquil no era aquesta descoberta en ella mateixa, sinó la maledicció que després Èdip llançà damunt dels seus fills i, a través d'ells, damunt de Tebes, motivada per «l'esquifida cura» que tenien d'ell en la seva misèria.

Triar amb coherència entre tantes i tan variades combinacions d'acció disponibles segons la llegenda ja hauria estat inventar. El que més, però, importava per a un dramaturg que reprengués el tema d'Èdip, era el principi d'aquella coherència. És a dir, allò implicat en el mite que l'acció dramàtica hagués de fer sortir; el problema, dels diversos que el mite il·lustrava, que el poeta volgués considerar. Sòfocles, en el seu Èdip rei, concentrà tot el seu geni en la dramatització del procés de la descoberta. Totes les qüestions diguem-ne esquilianes hi són deixades de banda: la de la culpa o de la innocència de l'heroi —o en l'heroi; la de la maledicció heretada, la de la justícia o del tort; res no hi és mostrat venint de Laios o anant cap als fills de l'incest. En l'Antígona el dolor les retreia com per acabar d'explicar-se ell mateix; en l'Èdip a Colonos, anys després, la causa del criminal sense culpa seria duta a una instància suprema. En l'Èdip rei només hi ha l'esforç del vencedor de l'Esfinx per a trobar la clau d'un nou enigma

patètic, que se li presenta com essent el de la pesta i va girant cap a ésser el d'ell mateix. El drama és construït sense esclatxes, sense treves, sense retorns, com una grandiosa peripècia única: dut per una passió heroica de la veritat, d'una veritat que la seva intel·ligència necessita tant com la seva consciència moral, Èdip —el sagaç!— passa d'una ceguesa cap a una altra ceguesa; a la il·lusió que l'ofuscava sobre la realitat del seu destí, fa succeir, per un acte del seu lliure voler, la nit obscura on isolar-se en la contemplació de la realitat descoberta. Res no es podia concebre de més purament tràgic en si; ni podia un dramaturg desplegar una acció més tràgica que la que duu un home talment afavorit per la fortuna al refús de tot allò que no sigui la veritat d'ell mateix. La freqüència i la manera com Aristòtil cita l'Èdip rei en la seva Poètica no deixen dubte que el filòsof li atribuïa un valor de tragèdia model. Encara avui l'opinió d'Aristòtil és mantinguda gairebé unànimement; almenys entre les obres conservades del teatre antic, no es creu que n'hi hagi cap de més gran, de més ben estructurada i de més emotiva per a un públic modern.

És just de dir que l'Èdip rei «és tan consumat en la seva mena que no cal turmentar-nos per ajustar-lo a cap ideal preconcebut del que un drama hauria d'ésser». Amb elements ja gairebé tots existents Sòfocles va formar una acció d'una originalitat incomparable. És bo de veure-la en esquema abans de procedir a l'examen o simplement a la lectura d'Èdip rei. Es desplega com segueix. Un mal misteriós desola el país tebà; pertot hi ha la mort i l'esterilitat. Mentre el poble en massa prega als déus, una comissió de suplicants acudeix al rei. Que Èdip salvi una altra vegada Tebes! Èdip, provident, ja hi ha pensat. Creont, el germà de la seva dona, ha estat enviat a Delfos; i justament llavors n'arriba, portant la resposta d'Apol·lo: la ciutat ha d'ésser netejada de la sang que la pol·lueix; cal que els qui la van escampar siguin bandejats o morts. ¿De quina sang es tracta? De la de Laios, li és aclarit. Èdip comença l'enquesta. Els assassins eren uns lladres; només un home dels quatre que acompanyaven Laios s'havia escapat. El rei invita el culpable a delatar-se ell mateix: en aquest cas se'n sortirà amb l'exili; si no, en ésser descobert, tindrà la mort. Ara, si la por reté les llengües, pronuncia l'excomunió civil i religiosa contra el desconegut. El Cor suggereix que es consulti l'endeví Tirèsias. Èdip també ja hi ha proveït. Tirèsias, vell i orb, es presenta; a les preguntes del rei contesta misteriosament, com si volgués defugir la qüestió. Èdip entra en sospites: ¿no hauria estat Tirèsias un còmplice de l'assassinat? L'insult provoca Tirèsias, que de mica en mica, patèticament, va insinuant a Èdip qui és i què ha fet. La ira, però, impedeix a Èdip tota reflexió: en l'actitud del profeta veu el senyal d'una conjura per a fer rei Creont en el seu lloc. Tirèsias reacciona accentuant les seves

estranyes amenaces; Èdip li ordena que se'n vagi i el qualifica de baixà. «Per a tu, sí, sóc baixà —replica Terèsias— però per als pares que et van donar la vida era intel·ligent». El mot «pares» asserena un moment Èdip. «¿De qui sóc fill?», pregunta. «El dia d'avui et farà néixer i t'atuirà». Èdip es torna a encegar, engega despectivament l'endeví; però aquest té el darrer mot en retirar-se, precisa la seva denúncia i les seves lúgubres profecies. El Cor resta esbalaït i imagina l'amagat culpable tractant d'esquivar els oracles; però creu Èdip incapaç d'un crim. Ve llavors Creont, afligit per les acusacions del rei, i protesta de la seva innocència. Èdip no es convenç. Als crits que fan els dos cunyats, surt del palau Jocasta. Tota persuasiva, obté una mitja reconciliació dels dos prínceps. Quan Creont se n'ha anat, Jocasta demana a Èdip què ha succeït. Ell ho conta: Creont, per boca d'un endeví, l'ha acusat d'haver assassinat Laios. Jocasta prova de consolar-lo: ¿i qui fa cas de profecies? A Laios havia estat predit que moriria a mans d'un fill —d'un fill seu i d'ella; però van ésser uns bandolers que el van matar, en un entreforc de dos camins, i l'infant no tenia tres dies quan per ordre de Laios l'havien abandonat en un lloc solitari de serra. El mot «entreforc» alarma el rei; pregunta com era Laios, quanta gent el seguia... Amb les respostes va creixent la seva angúnia: que no sigui sobre ell mateix que ha llançat les seves malediccions... Conta llavors a Jocasta la seva primera joventut, com havia fugit de Corint per no cometre el parricidi i l'incest que l'oracle li predeïa; com pel camí va trobar un grup de viatgers en el curs d'una baralla, va aterrar un vell, semblant al que Jocasta li ha descrit. Si és ell l'assassí de Laios, caldrà que fugi de Tebes; tampoc no podrà tornar a Corint, on ha nascut, on hi ha el seu pare i la seva mare, on, per tant, s'exposa a caure en els actes abominables que els oracles volen. La seva única esperança és en el supervivent de l'entreforc: l'home sempre ha parlat de lladres, no d'un sol atacant; si ara es ratifica, Èdip no és l'assassí visat pel recent oracle.

L'acció gira cada vegada més de pressa. Èdip, que ha començat inquirint qui va matar Laios, ha passat a témer que no sigui ell, sense saber-ho, l'homicida. Jocasta es disposa a oferir sacrificis per la pau del rei amb ell, de la seva casa i del seu poble. Un nou fet intervé llavors, purament accidental com tants altres que han determinat el destí d'Èdip; caldrà que el desventurat es formuli la darrera, horrenda pregunta: si en Laios no hauria matat el seu propi pare; i per tant, si entrant al llit de Jocasta... Arriba, en efecte, de Corint un home amb la nova que Pòlibos, el rei d'aquella ciutat, ha mort i que el poble ofereix la corona a Èdip. Jocasta exulta: Pòlibos era el pare que Èdip havia de matar. ¿Què valen les profecies? Èdip comparteix l'alleujament, però observa que la seva mare encara viu. El missatger, ple de bona voluntat,

pregunta quina dona és que talment els inquieta. En ésser-li-ho dit, junt amb les raons de la por, exclama: «No temeu! Èdip no és el fill de Pòlibos i de Mèrope». I explica com ell mateix, pastorejant per les afraus del Citeró, l'havia rebut de mans d'un altre pastor, d'un servent del casal de Laios, i l'havia portat al rei de Corint: era un nadó de pocs dies i l'havien abandonat allí, amb els turmells foradats. Èdip pregunta si es pot trobar aquell testimoni. El Cor suggereix que probablement és l'home enviat a cercar —o sigui el supervivent del fatal entreforc; i que la reina està en situació d'informar-lo més. Èdip es gira a Jocasta, que, veient-hi clar, només li respon amb mots d'evasió i d'angoixa, fins que, davant la frenètica insistència d'Èdip, es llança dins el palau amb un desesperat adéu. Èdip, despectiu i segur d'ell mateix, interpreta l'actitud de Jocasta com una por d'haver-se casat amb un home de baixa naixença. Arriba el vell criat de Laios. Hi ha entre els dos pastors, que es reconeixen, un diàleg punyent: el corinti constreny, el tebà eludeix, només respon sota les amenaces directes d'Èdip. A l'últim esdevé evident que aquell infant expòsit era Èdip, el fill de Laios i de Jocasta. Amb un crit d'horror el rei es precipita dins el palau. Mentre el Cor es plany per la caiguda d'un monarca tan gran, ve un missatger de dins per anunciar que la reina s'ha penjat i que Èdip s'ha buidat els ulls. Èdip mateix surt al cap de no gaire, orb novell que es pregunta on el porten els seus passos i cap on s'esgarria la veu que se'n vola de dins seu. Apareix Creont, que ja s'ha fet càrrec de la regència, i dóna ordre que Èdip sigui tancat decentment dins el palau. El míser demana que el deixin viure, bandejat i sol, al Citeró. Creont respon que s'ha de consultar l'oracle i decidir segons el déu. Èdip llavors encomana a Creont les seves filletes, Antígona i Ismene, i se separa d'elles amb uns apassionats i tendres adéus. Creont se'ls enduu tots dins el palau, mentre el Cor fa el seu darrer comentari: «Per a dir si un home ha estat feliç, cal esperar el seu darrer dia».

No hi ha en la història del teatre una acció dramàtica que s'imposi per un moviment més lògic i per un tramut que, fins quan hi sentim violència, s'assembli més al mateix de la vida. L'artista ha procedit amb una seguretat i, si li ha convingut, amb una desimboltura verament reials. Ni un moment no vacil·la a deixar veure el seu joc, per molt arriscat que sigui des del punt de vista de la normal versemblança. Compta amb que l'espectador l'acceptarà, perquè una de dues: o l'espectador ignora, com en principi caldria, davant quina fase de la història d'Èdip l'autor el situa, i en aquest cas acompanyarà Èdip en la seva il·lusió de destí encara no resolt, però també en l'eficàcia que contra aquesta il·lusió tindrà tot allò que vagi sobrevenint o declarant-se; o bé sap quina és la realitat d'Èdip i llavors no pot esperar sinó que es vagi

descobrint davant d'ell el que ja és història, i més, que es vagi patèticament descobrint com a història. Díficilment, si no fos oblidant les circumstàncies i condicions d'una representació grega, ningú podria creure que Sòfocles no especulà sobre la segona probabilitat en alternativa. Comsevulla que fos, el que fa el drama en Èdip rei és el procés de la descoberta, són les reaccions d'Èdip i entorn d'Èdip al que es va descobrir; no allò que es va descobrir. Des del començament, l'espectador, fins l'hipotètic espectador que no conegués la llegenda, és dut, de mica en mica, amb una habilitat implacable, de l'expectació a la sospita i de la sospita a la certesa que, quant a allò, Èdip, com a caràcter, ja no té elecció entre possibilitats, no cal que prengui ni pot prendre posició davant de res a venir. En altres termes: no ha de preveure si serà parricida i incestuós, segons els advertiments de l'oracle, o com podrà no esdevenir-ho; no, simplement ha de pervenir a veure que ja ho és. Tot allò predit, tot allò a témer, són esdeveniments irrevocablement aconseguits. És de la situació que aconseguint-se han creat que parteixen Èdip cap a la seva enquesta i Sòfocles cap a la seva estructura d'art. La situació implica unes determinades condicions morals; és segons elles, però de fet amb la llibertat actual ja quasi exhaurida, que l'arete d'Èdip es desplega; i el dramaturg vol que l'espectador senti aquest desplegament ineludible fins al desastre en què la història d'Èdip se segellarà. «Una de les supremes històries del món» és així presentada com revelant-se ja història per al seu mateix protagonista: absurda cosa feta, oberta al destí solament en tant que el protagonista pot encara saber que els déus l'han feta per mitjà d'ell mateix, servint-se, perquè es fes, de tots els càlculs i de tots els esforços en què ell honestament i autonòmicament es basquejava per tal d'eludir que es fes. En analitzar l'Èdip rei, és humà que el crític vacil·li en la temptació de preguntar-se què s'hauria esdevingut, quin hauria estat el curs de la història d'Èdip, si aquest home marcat s'hagués pres amb un cor més lleuger l'insult de l'embriac de Corint o si, menys susceptible, hagués cedit bonament el pas al pompós viatger de l'entreforc de Dàulia o si hagués atès la seva joventut abans que la seva ambició quan li era oferta la mà d'una reina que per l'edat —i per a més aprensió en el seu cas— li podia ésser mare. Ara: càlculs ucrònics així, hi ha lloc per a fer-los sobre esdeveniments de la vida real o presentats en un drama realista; sempre es poden traduir en lliçons de prudència o de perspicàcia per a quan semblarà que les circumstàncies es repeteixen. Però no s'hi presta una obra com l'Èdip rei. Imaginar que els antecedents determinants haurien pogut anar d'una altra manera, segons unes combinacions més racionals, o almenys més explicades, de factors o de criteris o d'impulsos, és allunyar-se del drama i del seu sentit, destruir-lo abans mateix de

néixer, ja que aquí el drama no és per a cap moral: opera en l'espectador com a drama justament perquè apareix absurd. Absurd i tanmateix, pel geni de Sòfocles, concret i complet en tots els seus aspectes fins a obsedir amb la violenta netedat d'allò que és alhora insuportablement atroç i vívidament natural.

És ja per tot això que l'Èdip rei fa la impressió d'un joc d'obscurs designis divins, sense el perill d'efectes contraproductius que hi ha en l'escenificació d'un curs de vida humana concebut primàriament com a fatal. Ja per la sola manera de presentar-lo, Sòfocles elevà el mite del pla popular i es pogué deixar dur per ell sense corregir-ne l'esquema, deixant fora de la tragèdia tot allò que podia semblar mecànic en el seu acompliment o improbable en si mateix. «Fora de la tragèdia»: la simple frase en què culmina una ràpida nota d'Aristòtil orienta encara avui el crític d'Èdip rei en la qüestió de les improbabilitats. És clàssica la llista del que costa d'acceptar com a lògic en les dades en què Sòfocles fundà el seu drama; i mai no és segur que sigui exhaustiva. ¿Com, al cap potser de setze anys, Èdip està en una tal ignorància de tot allò que concerneix el seu antecessor en el tron i en el llit conjugal: la persona, les circumstàncies de la mort, els rumors que han corregut? Encara que la plaga de l'Esfinx va fer de moment suspendre l'enquesta, ¿com no fou represa després, com Èdip no sentí la responsabilitat d'aclarir alguna cosa, com no l'instigà a intentar-ho Jocasta, si no en tant que vídua almenys en tant que reina? ¿Com l'únic supervivent de l'entreforc, tanmateix esverat, trigà tant a tornar a Tebes que donà temps al matador del rei per a arribar-hi abans, resoldre l'enigma, casar-se amb la vídua i cenyir la corona? ¿Com un marit i una muller, el lligam dels quals han afermat quatre naixences, no s'han parlat mai dels passats respectius, i més havent-hi oracles que els havien de fer sentir l'un i l'altre recelosos o, si tan fallits els creien, triomfants? ¿Com no ha xocat mai a Jocasta la deformitat dels turmells d'Èdip? ¿Com aquest nom, que talment parla, no li ha suggerit mai res, no ha remogut mai res en ella? Respostes a aquestes preguntes no són inimaginables i se n'han fetes des de l'antiguitat: variades, més o menys plausibles. Però en un no res, sobretot les que toquen la intimitat conjugal d'Èdip i Jocasta, senyorcanonegen. Sempre el drama de Sòfocles és allí, més convincent que elles, i les fa inútils.

No hi ha drama sense persones, això és obvi. En tot allò que ha succeït a Èdip abans de començar la tragèdia de Sòfocles, i en el desplegament de l'acció d'aquesta, Èdip ha estat i és actor, un caràcter seu ha operat i opera en combinació amb el de l'altra gent. No és pas poc

considerable en el tacte de Sòfocles que un destí a part fins a semblar en ell mateix increïble sigui justament presentat com el d'un home que no se'n allunya per res d'excepcional en les seves virtuts i en les seves falles. Ben mirat i paradoxalment, la probabilitat general de la història és per aquí més ben servida, i amb ella la transcendència. La sagacitat d'Èdip era proverbial. Però el personatge de Sòfocles no sembla gaire capaç de reflexió; té raó Waldo: de vegades fa estrany que mai hagi desxifrat un enigma. La qualitat que en ell domina, i que per a bé i per a mal l'explica com a caràcter, és l'esperit: l'altesa, el foc i la promptitud d'esperit; per a dir-ho a la grega, el θυμ . Per aquesta qualitat ambigua, l'Èdip de Sòfocles és contradictori: home d'acció, segur d'ell mateix, noble i gentil; però també impressionable fins a no raonar, obstinat fins a perdre tota visió lateral i tota penetració; fer amb una violència que arriba a la ferocitat; suspicax no per càlcul, sinó per ira. Pel costat bo del θυμ , és a dir, per raonat i generós impuls, renuncià un dia a la seva ventura de Corint i es llançà cap allò que el seu valor li procurés; per la mateixa passió de netedat emprèn la patètica enquesta i la prossegueix fins a la ruïna. Quan la raó no el sosté o no el frena a temps, el θυμ esdevé destructiu. Per aquest costat orb del seu tremp Èdip va matar Laios i els seus acompanyants en la disputa pel pas i segurament cal dir que acceptà la mà de la madura reina de Tebes; i en el drama acusa barroerament de conspiració Creont i Tirèsias i malmena un pobre diable com l'antic servent de Laios. No cal, però, concloure que en aquestes accions impetuoses Èdip sigui innatural; els comentadors s'hi han recalcat en la mesura de llur afany a trobar-li culpes que justifiquessin el seu horrend destí. Les excuses sorgeixen al primer examen: Laios, a l'entreforc, no oferí pas al solitari i digne vianant un exemple de mansuetud: Èdip, només de contar-ho, s'hi torna a excitar; al príncep que ho havia perdut tot, posat de sobte davant d'una corona oferta i guanyada, poc podia deixar de sentir-se fill de la Fortuna; i ja dins l'acció de la tragèdia pròpiament dita, les circumstàncies crítiques en què es troba l'Estat, la situació terminal a què va essent aculat ell mateix, no són per a fer complimentós un home que ja de mena és vehement. Ara: és justament el θυμ , aliat a la saviesa que componia la figura ideal d'un rei en l'època heroica —per a no dir en tots els temps als ulls de la gent simple i dreta. Sòfocles presenta el seu Èdip des del pròleg —un d'aquells pròlegs sofoclians que, com s'ha observat amb encert, són simbòlicament apropiats a tot el drama en conjunt— com un rei en qui els sotmesos tenen singular confiança: no és al temple, és al seu palau que els tebens, cercant salut, dirigeixen, presidida pel sacerdot de Zeus, llur súplica més commovedora, la dels infants que pugen. Èdip, gentil fins a la humilitat, se'n sorprèn, però no es desconcerta. Els

seus sentiments de pare del poble i la convicció del que exigeix d'ell la fama adquirida el mantenen en una seguretat incomparable. Parlant per tots com a rei es prova rei: el dolor i l'esperança de tots en les seves paraules prenen majestat. Si Èdip rei és en essència la tragèdia d'un capgirament irracional, desesperat, ja des del principi ens és fet veure, dominant tota l'acció, el noble cim des del qual es produirà: un cim no solament de poder, de riquesa, de ventura provada, sinó també de drets a l'estima, de glòria, de llum intel·lectual i de simpatia humana.

S'ha dit que en la tragèdia Èdip és l'únic personatge que actua. És ell qui mena el joc; l'acció va essent determinada i avança per l'excitació del seu temperament, que duu els altres personatges a reaccions a llur torn impulsores. Amb el seu art dútil i exacte, Sòfocles, desplegant en el drama de l'enquesta tot el caràcter d'Èdip i convencent-nos que, essent Èdip com es mostra, tot allò que succeeix davant dels nostres ulls és inevitable, ens fa sentir així mateix fatal tot allò que havia succeït abans. Ens sembla que ho reconstruiríem; les dades de la llegenda popular, que Sòfocles no podia alterar, resulten avalables des del drama actual que aquell tremp d'home centra. «És la vida», ens diem, amb la més gastada i alhora la més tràgica, la més sofocliana de les frases banals. «Si [Èdip] no hagués enviat a cercar Tirèsias, Tirèsias no s'hauria presentat. Si no hagués instat el profeta a respondre, Tirèsias no hauria proferit les seves acusacions. Per aquests càrrecs en aparença folls, Èdip és fiblat a acusar Tirèsias de conjura amb Creont. Això al seu torn duu Creont al palau. La ira amb què injuria Creont produeix una disputa que fa sortir Jocasta del casal. Llavors, per calmar Èdip, ella li dóna l'espantós consol —els oracles no tenen cap pes— que per primera vegada fa témer al rei que no sigui ell l'autor del crim que ha causat la pesta de Tebes. I així fins a la fi». Sí, així va el joc tràgic en l'Èdip rei. No hauríem sabut resumir-ho millor del que ho fa G. Norwood en aquestes línies d'una obra general justament famosa.

Èdip domina l'escena al llarg de tot el drama. És el caràcter que pel fet mateix de desplegar-se no solament hi crea la tensió tràgica, sinó que la va duent a un punt cada vegada més extrem. La claredat que no pot no voler, serà ell qui la farà esclatar, a través del seu propi desastre, component l'explosiu amb tot allò de la veritat que estava dispers, dissimulat, embullat, quiet, poruc dins el món d'entorn seu; un món no heroic, però racional i honest. Com és habitual en la tàctica dramàtica de Sòfocles, els caràcters no tràgics flanquegen el protagonista o estableixen contactes amb ell, no solament fent-ne destacar, per contrast, la

descomunal mesura, sinó més, engegant-lo a obrir-se i a realitzar-se en tràgica grandesa. Del seu costat ell mateix se'ls posa en front. Així fa tot d'una Èdip amb Tirèssias, la seva oposició no precisament moral, sinó metafísica. Llur disputa, la impossibilitat d'entendre's, estan en el moll mateix del drama. El profeta viu dins la veritat dels déus i en nodreix la seva força: orb de cara al món dels homes, superb de posseir els secrets interdits als llavis humans i afeixugat per la terrible càrrega. Allò que sap concerneix els homes; i amb tot ell no creu que en degui l'advertiment a llur il·lusió obstinada i també superba. La veritat els és inútil. Si n'aixeca el vel per a Èdip, és massa humanament, provocat per la seva crida indiscreta i per la ira. Amb una mena de sobrehumana indiferència, perquè els déus faran tanmateix llur fet, independentment del saber o de la ignorància del mortal afectat. Èdip en copsa un llampec, que en rigor podria esdevenir per a ell llum total per allò que el vident li dirà en una segona descàrrega, més colèrica, de notícia. Sí, en les paraules de Tirèssias com s'allunya, el passat i el futur fan per a Èdip coherència, en una unitat de destí vista profetalment d'un cop i profetalment traçada en síntesis ràpides, que ara formen imatge per als ulls, ara enigma per a la intel·ligència. Tirèssias és l'autèntic oracle d'Apol·lo personificat: «no diu res i no amaga res, només indica». Indica, en aquest cas, talment amb un dit furiós. Però Èdip, joiós del seu dia fins al sarcasme contra el qui es pretén senyor de la claredat dins la tenebra, resta, més que mai actiu i segur, dins el món de les aparences immediates. Cal que cerqui afanyosament entre elles per a saber amb qui habita i sota quin sostre i d'on hi ha vingut i en suma qui és. Haurà tingut, tirat per la cara, el favor d'una informació divina i no li haurà servit gens: és al seu pobre coratge humà que ha de recórrer; és destruint-se en la seva àrete que supremament es podrà sentir «petit i gran» per la coneixença heroica, que és la del propi ésser.

L'escena entre Èdip i Tirèssias supera en misteriosa puixança la seva pariona, entre Tirèssias i Creont, de l'Antígona. Significativament és col·locada al tombant del primer episodi, quan més posseït del que es creu ésser i poder s'ha mostrat Èdip. És ella que posa el corrent dramàtic en el seu buc propi. Èdip comença a isolar-se tràgicament: pel costat dels déus ja no pot esperar indici ni guia per a la seva enquesta; llur acció seguirà en un pla obscur, més alt, dirigent i callada, implacable fins a les fites marcades. En el seu, arran dels homes, el rei de Tebes s'anirà desagafant d'aquells que tindria o que esperaria tenir amb ell. Tot d'una, de Creont. Quan més hauríem dit que els dos cunyats es troben en una mateixa bona voluntat, més veiem en el germà de Jocasta la pura antítesi d'Èdip. Realment, Creont és de fet l'home lleial, útil com a segon i que es complau a tenir un primer, disposat a indignar-se raonadament

si es dubta de la seva honradesa, incapaç de llançar-se a cap risc total. Quan el primer s'haurà esfondrat i ell passarà bonament a ocupar el seu lloc, semblarà feliç de no haver hagut de canviar per a arribar a tant, de poder posar en joc la seva *sophrosyne* per a un paper humà i conciliador que l'emparenta amb l'Ulisses de l'Àiax. Però aquest seny de Creont no té gruix de saviesa, no l'acompanyen la mobilitat ni la penetració del Laertiada. Tampoc no té noblesa innata. «Contra Èdip només resta allò que no és tràgic, simplement». Quan haurà tocat el fons de la seva desventura, Creont li farà sentir a què es podria abandonar ell com a ofès, què podria a bon dret, com a regent, decidir: riure del qui l'ha ultratjat, allunyar de tot contacte humà el gran sollat, fins i tot matar-lo. Ja serà seu el poder que en rigor corresponia a la mort de Laios, i s'hi instal·larà, amb una fredor i donant-se un temps per a honestament resoldre que seran el pitjor suplici per a Èdip. Cal veure en aquest Creont de l'Èdip rei el germen d'un caràcter que es mostrarà desenvolupat en l'Èdip a Colonos i en Antígona.

Mirat des d'un punt de vista exclusivament tècnic, Jocasta no era necessària en un drama de l'enquesta d'Èdip. Un cert concepte del bon gust la n'hauria preferida exclosa. Però a part que la llegenda no hauria estat plenament presentada sense ella, Sòfocles, com tots els artistes genials, es decidí per allò que era més difícil i hi triomfà: que al costat del míser i gran protagonista tingués un lloc la que li era alhora muller i mare; i no en tant que la millor i més natural informadora —hauria estat banal— sinó com a complement i contrast d'ell en un destí que la ultrapassa tot essent-li comú, i que ella, molt femeninament, és més prompta a fer seu que no pas a voler conèixer. Entre les figures de dona que Sòfocles creà, Jocasta és inconfusible per a sempre. En la seva actitud i en el seu procedir, l'esposa transparenta la mare; i Èdip, per la seva banda, es mostra com depenent d'ella. El nombre d'anys que Jocasta porta al marit i el fet que ella li hagi donat la corona poden explicar molt; però no pas més enllà dels mecanismes externs de la conducta. Més aviat sembla que el poeta hagi vist en la brutal llegenda i suggerit en el seu drama per la disposició recíproca de la trista parella, no allò que certa psicologia moderna ha anomenat el «complex d'Èdip» —erròniament, si es pensa en l'Èdip de Sòfocles— sinó el que ens atreviríem a dir-ne l'estil profund de la caritat conjugal. Ens referim a una cosa característica en l'essencial unitat de marit i muller: una certa qualitat que hi prenen els moviments afectius —secreta i subtil, però no ambigua— des de l'obscura zona on el biològic s'articula amb l'espiritual, i que els vivifica i compensa. El tema té així mateix ben modernament la seva literatura. Ni que no sigui per a estar-hi totalment d'acord, ens retriem a la memòria un dels motius conductors en les tesis existencials d'Unamuno:

«l'amor de la dona, sobretot, és sempre en el seu fons compassiu, és maternal». I en l'home, afegiríem, hi ha el sentiment correlatiu d'un refugi que s'ha cercat amb enyorança des de l'adolescència, quan la mare anava fent-se distant, i que, trobat, envolta i assegura com maternalment. Un «complex» també, si es vol, que, com tot allò que pertany a la vida, és en el perill que sobretot s'acusa. Èdip ha cregut tenir per fi el seu port protector —sense adonar-se que era literalment l'alcova materna; un «gran port» que li haurà estat tanmateix terrible i del qual, en el desastre, la desitjada contrapartida serà la solitud del Citeró —el Citeró que en certa manera havia infantat Èdip per segona vegada. Tot això i tot allò, ve en el drama un moment que pot ésser explícit —i ho és massa i tot per a alguns; però abans ha calgut un tacte gairebé miraculós per a fer sentir aquest joc de tons i ressons entranyables en la relació d'Èdip i Jocasta com essent el natural entre un marit i muller que s'estimen, quan en la realitat crua, ignorada i maleïda, eren, i l'espectador ho sabia, un fill i una mare units incestuosament. Una situació d'ironia tràgica n'haurà sorgit sense xocar, tocant les fibres de la humanitat més pura; ni s'haurà acudit que un autor combinava. Jocasta és reial i suau, conciliant, tendra amb escalf; sap raonar i persuadir i exerceix un ascendent sobre Èdip, però li té un respecte que no es perd ni quan el veu descompostament excitat. Tan discreta i afectuosa és, que no es pot precisar si el terrible secret no li és conegut ja abans que el missatger de Corint dissipés en ella, amb qui sap quin últim dubte, tota possible esperança.

Amb tot, aquesta figura, l'encant de la qual no canviariem per l'heroisme que evidentment no té, ha fet arrufar el nas a més d'un comentador. Començà A. W. Schlegel qualificant Jocasta de presumptuosa i lleugera pel seu escepticisme respecte als oracles; engegat a la interpretació moral, també a lleugeresa atribuï que no hagués mai reflexionat sobre la retirada del seu segon marit al primer. D'altres l'han jutjada superficial o, en bones paraules, impia. Wilamowitz veïé frivolitat pura fins en la seva ofrena a Apol·lo. Però, s'acudeix de seguida, ¿no és aquest l'acte justament calculat per Sòfocles per situar Jocasta dins el drama segons el que ella creu i el que ella pateix? Ésser ateu és una cosa i una altra malfiar-se dels qui pretenen parlar per la divinitat: la distinció és tan antiga i universal com les religions i llurs ministres. El to general de Jocasta és el d'una dona d'esperit cultivat, que argumenta pel seu compte; fins és admissible que Sòfocles, deliberadament o no, hagués dibuixat el personatge amb tocs d'Aspàsia, el cercle de la qual, on ell mateix era entrant, es caracteritzava per la llibertat en les idees. Ara: aquestes precisions no rendeixen bé més enllà del que és obvi i per al que en l'acció de l'Èdip rei és pragmàtic i extern. Amb l'escepticisme de Jocasta es va més a

fons si, en lloc de considerar-lo determinant en una transcendència del drama com a lliçó, se'l veu com creix de la seva mateixa implicació en el destí tràgic del fill-marit. No es pot dir impia a una dona que espera de la divinitat mateixa la revelació del que, si de cas, vol i prepara; i que adreça el seu prec per un remei contra tota sutzura al mateix Apol·lo que amb els seus oracles ha simbolitzat un destí temut i més que mai amenaçant. Es tracta d'una pietat il·lustrada, que necessita, sí, entendre's directament amb els déus segons les mesures del judici humà, però sobretot afirmar enfront de llur poder el valor de les construccions existencials humanes. En això Jocasta és també fins a les arrels femenina. Ella per a Èdip, no merament representa: encarna la seguretat vital i tot allò que, comptant-hi, ell ha bastit amb la seva llibertat, amb la seva voluntat i amb la seva intel·ligència. Si Jocasta hi reflexionava, això no és pas menys misteri que tot allò que els déus puguin obscurament «cercar»; però no hi ha res que per a ella importi més: ni que ella no ho entengui, ho sent real per totes les seves fibres, com la persona del seu home i com la vida mateixa. D'on la seva defensa. Mentre el perill sembla a nivell humà, el dubte i el raonament són les armes de Jocasta. El joc del poeta per a dur l'esforç d'ella al contrari d'on va dirigit, és d'una subtileza esgarrifosa, que arriba al resultat abans d'haver-se fet sentir. Amb raó s'ha dit que l'escena del segon episodi entre Èdip i Jocasta sols «és un dels tours de force més hàbils i de més potència que existeixin en literatura dramàtica». Tècnicament és nou, de possibilitats il·limitades fins avui, el que Sòfocles aconsegueix amb un diàleg ondulant, batzegat, net, sense escapades patètiques, entre un home i una dona que es volen ajudar dins i contra un mateix destí i que es parlen cadascun des del que sap i des del que ignora. Uns mots de no res, dits per Jocasta gairebé innecessàriament en mig dels seus arguments de conhort, «entreforc de dos camins de carro», es claven, per a destructivament operar-hi, dins la certesa d'Èdip; i l'angoixa que en ell llavors neix repercuteix dins la certesa d'ella: Jocasta té por de la por d'ell i sent que ara ella ja està cara a cara amb els déus, sense intermediaris a desdenyar, responsable d'una responsabilitat que va més enllà del destí personal. És aquí que marit i muller comencen a separar-se, més ben dit, ella prova cada vegada més desesperadament de romandre a la guarda del que és existencialment necessari, ni que fos il·lusió i aparença, i ell es deixa dur, ja sense atur, a tot risc, pel seu demoníac impuls de saber qui és. Per això en l'altra escena que els reuneix tots dos, és ell qui mena. Els fets van donant per a tot: de qualsevol es pot partir cap a una reconstrucció errònia per conclusions que fan lícit l'orgull i la tranquil·litat de sentir-se lògic; però en qualsevol es conté així mateix, disponible a una altra conclusió, la veritat que es tem.

Tot depèn de cadascun dels dos caràcters i del seu paper en el destí comú, de cada moment del seu estat d'ànim i de les seves raons d'esperar. Així, el reforç de seguretat que porta el missatger de Corint i que per l'un costat dels fets —el de la mort del pare— fa exultar Èdip, de sobte gira en Èdip mateix cap a una angúnia de cara a l'altre costat —el de l'incest sempre possible; l'exultació esdevé excitació a prosseguir l'enquesta; però el primer apaivagament que Èdip n'hauria de treure només serveix per a créixer el seu afany i per a arruïnar la llarga seguretat de Jocasta per aquest mateix costat —que per a ella és el d'un fill, cregut mort des de la mateixa fatídica naixença. És també el llampec d'una evocació, «el Citeró», que il·lumina a la mísera mare la realitat des de l'origen mateix; però el mot ara no ha sortit bonament en el curs d'un intent de consol: la tràgica tenacitat d'Èdip l'ha arrencat metòdicament de la boca d'aquell que sap. És una tenacitat suïcida als ulls d'ella, que encara s'hauria avingut a viure «a l'atzar», sense cercar de preveure. Però això no és frivolitat; ans, en la situació, un coratge tràgic, nodrit en la idea absurda que es pot deixar als déus una cosa que els pertany, que és el futur i la seva coneixença, com si contra llurs determinis haguessin de respectar en canvi allò que l'home posseeix de vitalment construït i que li permet de flotar en el temps «com pugui». És simbòlic que Jocasta hi vegi abans i que, amb tot el que ella encarna, desaparegui tot d'una sense que Èdip se n'adoni. Cal que Èdip, l'heroi, resti sol amb el seu dèmon i que sol vagi cap a la seva primera mort. I són dos personatges gairebé còmics els que amb la més bona intenció del món l'hi duen: dos pastors, cadascun amb els seus humils i honestos motius particulars d'esperança o de por; cadascun venent per ells la meitat que té de la veritat apassionadament volguda total per Èdip.

No hi ha en l'Èdip rei cap intervenció directa dels déus. Però una acció estranya i superior a la humana s'hi fa sentir contínuament. I com més el passat es revela i més el desenllaç s'acosta, més ens apareix, no vacil·lem a dir-ho, abusiva, en tant que per ella la intenció del marcat protagonista sembla haver estat i seguir essent traïda, tots els seus actes i càlculs i raonaments ha vingut i ve sempre un moment que són com girats de trasantó contra ell mateix. Que amb el pervers Déu es faci tortuós, ho admetem com un antropomorfisme confortant per a la nostra necessitat de justícia. Però, ¿quina culpa ha comès Èdip per a merèixer uns mals infligits tan insidiosament? I si és innocent, ¿quin altíssim secret signi que ultrapassa la importància de la seva persona serveix amb els seus sofriments? I si no són els déus que tan implacablement fan d'Èdip llur víctima, ¿quina Força és, que ells deixen fer i que, fins si no pot tant com ells, pot certament més que l'home? És tan atroç l'infortuni d'Èdip, tan excepcional

l'encadenament de coincidències que ha calgut perquè es consumés, que el simple report del mite en el seu esquema tradicional ja provoca un afany de preguntes en els sentits apuntats. Però aquí no es tracta de la llegenda a l'estat brut de rondalla, sinó d'una elaboració artística meditada fins al darrer detall i, més, destinada a un festival de caràcter intrínsecament religiós. Les preguntes, és natural doncs que vagin en primer lloc, no enlaire, cap al cel on situem d'esma les supremes claus dels destins humans, sinó cap a l'autor del drama que ens és presentat. ¿Entorn de quin pensament construï Sòfocles la seva tragèdia? I si un n'hi posà, que la lliga i li dóna un abast de significació eterna, ¿què ofereix el text, què expressen els símbols, que tingui un inequívoc caràcter de paràbasi? Des d'antic l'escorcoll no ha cessat, cada frase ha estat sospesada en ella mateixa i en relació amb el conjunt. Però cal dir que fins recentment els analitzadors s'han acostat a l'Èdip rei sense haver-se sostret a les pròpies reaccions morals, les espontànies davant dels fets. Així, el prejudici que Èdip deu pagar una culpa, seva o dels seus pares, per a ésser talment afligit, ha donat valor a tot allò que en l'obra s'hi avé i fins hi ha fet veure coses que no hi ha. La llegenda en la seva versió general tanmateix ho implicava, la interpretació d'Èsquil ho avalava i les tesis d'Aristòtil sobre la tragèdia gairebé ho exigien. Una herència de culpa en Èdip, una «falta» o «error» seu explicarien la determinació dels déus, que es manté ineludible fins al total capgirament de la seva fortuna. Ara, a la qüestió de la responsabilitat o irresponsabilitat d'Èdip és prèvia la del seu lliure albir. Sense aquest, no tindria consistència parlar de «culpa». Però si Èdip el posseeix, és la seva intenció que en darrer cas moralment compta, facin el que facin els déus —o el Fat o el Poder que sigui que la frustra. La voluntat i la intel·ligència d'Èdip, la seva energia, el seu orgull, els seus dons i en suma el seu caràcter poden funcionar amb independència i ésser tanmateix els instruments de què es valen els déus per a la realització de llur pla. Però que hi hagi pla dels déus, difícilment es pot admetre sense concebre alguna forma de predestinació. Aleshores ¿on seria la culpa d'Èdip? ¿O l'embull ve de la confusió, en tot temps estesa, de la presciència divina amb un govern del Cel que crea allò que per a l'home és futur? Si aquesta confusió és evitada, i per això mateix acceptada una llibertat d'Èdip, l'oracle no hauria fet sinó revelar i l'advertit s'hauria determinat ell mateix com si no hagués existit l'anunci; això sí, aprofitant l'oportunitat que aquest anunci donava, la seva voluntat s'hauria exercit a esquivar els horrors predits en ell. En aquest cas, Èdip —i com ell tants protagonistes d'històries d'oracles!— s'hauria mostrat superior a la dessús dita confusió. Però hi han caigut els comentadors que han vist culpa justament en els esforços d'Èdip per a no ésser culpable; això és, segons ells, hauria volgut fer

fallir l'infal·lible, hauria fet resistència a la voluntat expressa del Cel; un pas més i ja és sostenir que Èdip hauria estat piadós corrent a matar el seu pare i a contreure matrimoni amb la seva mare. I si la culpa és la incredulitat en els oracles a la qual se suma Èdip en el curs de la tragèdia, val a dir que els déus han abusat de llur presciència, perquè el càstig ja anava implicat en un parricidi i en un incest comesos, sense saber-ho, per Èdip precisament quan amb la seva fugida de Corint manifestava reconèixer valor als avisos de Delfos. Del mateix abús se'ls podria acusar si Èdip s'ha perdut per la seva supèrbia. No és lícit d'atribuir a hybris la seva reacció, a l'entreforc, contra el viatger que l'agredia; però és admissible que n'hi hagi hagut en la seva il·lusió d'haver fet vans els oracles. Ara: aquest impiu sentiment de triomf no hauria pres forma en ell fins després del casament amb la reial Jocasta, acte que en rigor coronava tota una actitud d'humilitat i de respecte envers les lleis eternes. També en això els déus haurien punit per endavant i perquè per endavant sabien.

I així inacabablement. El procés d'Èdip no té sortida satisfactòria contra ell. En qualsevol direcció que se segueixi, aviat es topa amb l'absurd. No es veu excusa per a aquests déus que s'han acarnissat en Èdip. El jutge racionalista no s'hi frega pas menys les mans que el cristià, cadascun des del seu angle. Ara: cobrir aquest absurd amb la santedat del mot «misteri» és una solució per a l'Èdip rei de Sòfocles si podem creure que era la de Sòfocles; o almenys la dels seus personatges. I això, només es pot treure en clar mirant el drama en allò que presenta. Tal com els fets hi són contats, ni Dracont no hauria condemnat Èdip per homicidi. Èdip mateix, ni en el primer horror d'unes desventures tan de sobte vingudes no traeix cap consciència d'una culpa moral o legal. Tampoc el Cor no les comenta com veient-hi una punició, ni Tirèsias, per la ira del qual els déus parlen, no les hi anuncia com a merescudes a bon dret. Que siguin expiació dels pecats de Laios, ningú no ho fa avinent a Èdip. Convicte d'ésser qui és, Èdip es proclama nascut dels qui no devia, cosa equivalent a dir que no havia d'haver nascut mai; ja amb les òrbites buides se situa des de la naixença en la línia d'impuresa del seu pare, s'accepta emfàticament com de la nissaga de Laios als ulls dels déus; però ni per boca d'ell no estableix el poeta que Èdip paga per Laios. Anàlogament, en el que es refereix a una insolència o a una impietat per les quals Èdip fos punit, de res no fa estat el Cor si no és d'una manera circumstancial i indirecta. Després que s'ha deixat endur contra Tirèsias i Creont, aquests bons vells de Tebes expressen la por que es torni tirànic. Els termes generals, velats, en què ho fan, proven que fins ara no han tingut per tal llur rei. En el mateix estàsim, es mostren convençuts que la injustícia i la irreverència no poden escapar a les fletxes dels déus; però no són pas d'un

fervor gaire coherent aquests ben pensants que en una oda anterior s'han resistit a creure el profeta, i que ara, tot fent clams a Zeus i a Apol·lo, amenacen amb perdre la fe si els oracles no es compleixen. Ara: tot i que es poden esplaïar lliurement, perquè ni Èdip ni Jocasta no són allí, no al·ludeixen a ells d'una manera concreta i, quan el desastre haurà vingut, no retrauran al rei que els ha governats ni abusos ni blasfèmies ni els fets causants de la pesta: tots els sentiments a què donaran curs seran de simpatia i de gratitud, tota la filosofia que se'ls acudirà serà la tan òbvia que no es pot dir feliç a ningú fins després de la seva mort. Seria ben poc per a un poeta de la talla de Sòfocles, si el Cor parlés realment per ell! Però és tanmateix significatiu que aquest personatge-espectador que és el Cor de l'Èdip rei floti al vent de les seves pors i de les seves sorpreses, impressionable i commogut, però incapaç d'una conclusió comprometedora o, si no de treure-la, almenys de dir-la. Les noies de Traquis que han vist com tot s'ha conjurat cruelment per a l'absurda mort d'Hèrcules, són ardides a opinar per boca de llur Corifeu, i el darrer mot del drama és que no hi ha res d'allò que no ho hagi fet Zeus. En l'Èdip rei és el pobre fill de Laios qui ho mig crida mig murmura en un broll de pregunta a Zeus mateix, just al tombant de l'acció: «Oh Zeus, ¿què tens pensat fer-ne, de mi?». Aquest vers és vàlid damunt tot el que hi ha hagut abans i damunt tot el que vindrà després. La sobtada pressió del primer esclat de sospita el fa sortir, lent i mat per l'angoixa, de la convicció religiosa d'Èdip. Que Zeus li pot tenir preestablert un cicle vital, ell ho sap independentment de saber o d'ignorar qui és ell mateix. Això és ineludible en qualsevol interpretació del drama. Èdip sap així mateix que una pesta com la que afligeix Tebes, esterilitzadora de la terra, dels animals i dels homes, és l'efecte d'alguna impuresa que hi habita i contra la qual els déus reclamen; i ha enviat a demanar instruccions a l'oracle de Delfos. Era una llei cosmològica per als grecs que la sang pol·luïa el qui l'havia vessada, tant si el crim havia estat comès voluntàriament com si no. L'impur escampava físicament la infecció al seu voltant; l'únic remei per a la comunitat era llançar-lo de dins seu, per la mort o per l'exili; i llavors purificar-se. Així, es podia ésser culpable als ulls dels déus sense falta moral o legal: en l'ordre diví del món s'havia fet tanmateix un esvoranc i calia reparar-lo. Però Èdip, en el seu zel de rei, va més enllà del que Creont reporta com a prescrit per l'oracle; no li basta que el desconegut assassí de Laios surti cap a l'exili i s'hi netegi; el maleeix solemnement: pel déu de Delfos, que ha exigit la punició, i pel mort que ell representa com a cap alhora de l'Estat de la família. No té consciència que és damunt la seva pròpia vida que ha llançat la maledicció. Però sap, com els qui l'escolten, que, proferida amb plena i santa autoritat, es complirà

irremissiblement. Quan comença a veure que és ell qui va matar Laios, quan es descobreix sollat, no ja per un simple homicidi, sinó pel parricidi i encara sobre això per l'horror de l'incest, es desespera d'haver estat ell mateix qui per la maledicció s'ha infligit un escreix de misèria; però accepta, sense regirar-se contra cap Poder superior. És justament a propòsit d'aquesta maledicció, que legalment ni ritualment no calia, i de l'acte de buidar-se ell mateix els ulls, que Èdip afirma la seva llibertat. Ho ha volgut ell, ho ha fet ell amb la seva paraula i amb la seva mà. És així que tothom ho sent. Però tampoc no hi ha condemna. Només a l'esglai religiós i a la compassió tan humana de què tothom és presa, s'ha afegit implícit un sentiment d'estupor, gairebé d'escàndol no pas menys humà. Sembla que dels llavis d'aquest o d'aquell estigui a punt de saltar la frase: «Això ja no era en el pla dels déus».

És inequívoc que Èdip denuncia Apol·lo com a origen dels seus mals, per a proclamar-se'n ell l'executor: «Apol·lo, ha estat Apol·lo, amics, l'autor d'aquestes males, d'aquestes males sofrenes meves. Però, buidar-los [els meus ulls], altra mà no ho ha fet que la meva». Aquest segon crit clau d'Èdip no contradiu l'anterior, el central, adreçat a Zeus. Dins la seva memòria dominen, combinant-se, els oracles: fugir-ne ha determinat la seva vida, que justament ha consistit en llur realització, ara coronada per l'eixorbament voluntari. Per «oracles» Èdip, metonímicament, diu Apol·lo, el déu que els dicta. Però Apol·lo aquí no és un déu pròpiament dit, sinó un dèmon. Èdip respon, en efecte, a una pregunta del Corifeu: «Quin dèmon t'ha empès?». Dèmon, δαίμων, és un dels mots grecs que posen en roda els traductors. No té en les llengües modernes equivalents exactes. «Destí», «numen», «esperit», «geni», «un déu», etc. són recursos que a penes ocasionalment serveixen. «Un poder més que humà» suggereix les accions que implica, però sense la concretesa original. Bowra ha analitzat i il·lustrat els vuit o deu passatges de l'Èdip rei en els quals figura. El dèmon, ve a dir el gran crític, tot essent un poder sobrenatural, és tanmateix inferior a un veritable déu i té al seu càrrec, per a bé o per a mal, la sort d'un individu que acompanya des de la naixença. Com tots els conceptes teològics quan no els trava una definició dogmàtica, el terme es mantingué imprecís, a disposició de pensadors i de poetes. En l'Èdip rei és evident, com afirma Bowra, que «el dèmon fa la connexió entre la primera causa i l'agent final». Un dèmon, s'hi insinua, pogué haver mogut Èdip a matar Laios; un dèmon el duu cap al lloc on Jocasta s'ha penjat; un dèmon l'ha exaltat a buidar-se els ulls; un dèmon millor que el seu desitja Èdip a Creont quan el regracia per la seva bondat.

Amb tot això, el problema del voluntari o de l'involuntari dins la tragèdia de Sòfocles que ens ocupa continua obert com ho estava en el seu temps. Segons la idea corrent, el dèmon assegurava l'acompliment d'alguna cosa. No pas d'un Destí, en el sentit que encara nosaltres donem a aquest mot i que no quedà establert fins més tard, pel progrés de l'astrologia i per les especulacions dels estoics. I si era d'una volença dels déus, ¿quin fi visava l'ordenació del cicle vital d'Èdip? És tradicional de respondre: humiliar els homes en un d'excepcionalment dotat i elevat, perquè no oblidin qui són en llur condició de criatures davant la glòria i el poder i l'eterna beatitud dels déus; i adorin i callin. Amb tot el que ha portat de nou al comentari de Sòfocles, Bowra s'ha mantingut fidel a aquesta interpretació. Segons ella, l'Èdip rei seria una lliçó de santa saviesa a un poble minat en la seva fe per la crítica sofística. Res, però, en el text no sembla avalar-la, tret de les frases conclusives del Corifeu, que, ben mirat, no passen d'una simple constatació: aquell banal «no som res, no es pot ésser massa feliç» amb què qualsevol mortal comenta un abrupte capgirament de fortuna.

Però ¿era justa aquesta elecció d'un home per a un sofriment tan gran? ¿Seria almenys compensada? No, Sòfocles no es declara. Fins sembla atendre especialment que no se'l pugui prendre per cap mot del Cor. Però té prou eloqüència el reagrupament que, tot avançant el drama cap al seu final, es va fent entorn de la víctima i dins els més elementals sentiments d'humanitat: el terror, la compassió, l'afecte. Talment davant d'un *mysterium tremendum* que concerneix tothom per igual, que es reconeix i que no es gosa tocar. Hi ha hagut el fracàs d'un home, extraordinari per la seva fibra moral i per la seva intel·ligència, en els seus esforços per a vèncer un monstruós destí. Ha estat heroic perquè, per endavant malgrat tot, s'ha cregut i s'ha volgut lliure. Ha estat més heroic encara perquè, obligat a l'enquesta sobre un fet sagnant, no s'ha aturat en el primer resultat, el que li bastava com a rei, i l'ha prosseguida com a home, quan tot fent-la ha descobert que no sabia qui era ell i quan una misericòrdia dels poders superiors se li oferia en l'acceptació d'ignorar-ho. No ha vacil·lat a fer seu un futur calamitós, «endurant el seu saber», per l'honor i la dignitat de tenir el mot del seu propi enigma. La resposta al que proposava l'Esfinx era «l'home». La veritat general de les sorts humanes, l'ha realitzada ell en l'estil extrem de les seves: la més abandonada infància, un migdia en una il·lusió de seguretat i d'independència, una decrepitud errabunda sense més bé que el bastó amb el qual guiarà la seva ceguesa o, més commovedorament, el bastó de carn i de sang sacrificada que serà la seva filla Antígona. Els símbols van lluny. Una vegada més el dèmon ha mogut el θυμ , l'ardorós sentiment d'Èdip;

el fill de Laios haurà estat més apassionat i coratjós que no pas calculador, que no pas simplement sagaç. Així va l'heroi de situació a situació; i més cap a les que l'amenacen com a límit. Potser cal pensar que Sòfocles, coincidint amb Heraclit, o recordant-lo, creia que «per a l'home el caràcter és el seu dèmon». És modernament que s'ha vist ple sentit en aquesta sentència del genial efesi; quan s'ha tingut en compte que, per als grecs, de vegades els déus, però sobretot els dèmons, eren «simplement la immediata realitat de l'ésser, considerada divina». Entenent-ho així, Sòfocles, l'humanista, havia de sentir una predilecció per Èdip com a figura: tràgica entre les tràgiques, perquè desplegà una intel·ligència i una voluntat d'una força divina contra la vida mateixa, en tant que és tota ella combinació de fatalitats solidàries i que el Temps aguaita sempre per a «descobrir» l'home, cada home, quan tots els fils coincidents s'hauran nuat per agafar-lo. Tot mortal sap en principi que el joc de la vida pot ésser sorprenent amb súmmums de joia i de dolor; Èdip tenia predit que per a ell, Èdip, particularment seria atroç i en quins esquemes existencials ho seria; i tanmateix el seu dèmon, aquella realitat d'ell que és divina, l'ha incitat a ésser més gran que la vida, a jugar, però també a acceptar-se en l'abominació dels déus quan serà vençut sense més glòria que la d'haver-se «recercat ell mateix» per amor de la veritat. Ens sembla sentir la perplexitat de Sòfocles pervingut al punt en què la seva construcció dramàtica era un pur mostrar a quines ruïnes poden treure cap l'acció i la raó dels homes de bona voluntat en correlació misteriosa amb una acció i unes raons secretes dels déus. Era talment haver plantejat, per una projecció tràgica ad absurdum, un dels problemes que més estaven dins les preocupacions dels pensadors del seu lloc i de la seva època. De moment Sòfocles el deixà estar allí. Anys més tard el reprendria en l'Èdip a Colonos.

Per motius que ignorem, de primer antuvi l'Èdip rei no agradà. En el Concurs Dionisiac en què la tragèdia fou presentada, Sòfocles fou classificat després de Fílocles. No coneixent pràcticament res d'aquest poeta ni les peces de Sòfocles que acompanyaven l'Èdip rei, no és lícit de pronunciar-se sobre el veredict. Fílocles, d'altra banda, estava autoritzat per un decret del poble a concórrer amb obres d'Èsquil, de qui era nebot; si així ho va fer aquesta vegada, Èsquil hauria vençut pòstumament el rival més jove que en vida l'havia deixat a ell enrere.

Desconeixem així mateix la data de la primera representació d'Èdip rei. No hi ha gaire discrepància, però, a situar-la al començament de la guerra del Peloponès. La pesta que desola Tebes com a conseqüència de la impunitat del seu rei, i que no pertanyia a les versions

originals de la llegenda, sembla suggerida a Sòfocles per la plaga que en 430 ab. de J. C. esclatà a Atenes. En devem a Tucídides una descripció, en la qual el patetisme s'alia genialment amb l'exactitud científica dels detalls. El dramaturg procedí per trets més generals, que podien tenir un origen literari, sí; però cal no deixar de banda que Sòfocles, per tacte, havia de tendir a evitar un realisme que furgués dolors massa recents del seu públic. El que en tot cas colpeix és la profunda veritat psicològica, en la qual l'historiador i el poeta es troben; tot en aquest aspecte duu a pensar en impressions personals de Sòfocles. Més: en un estat d'ànim seu, creat per l'espectacle del mal que els déus fan caure indiscriminadament sobre els dolents i els bons. Cal afegir a això l'eco que tenen certs passatges de la tragèdia de Sòfocles en obres teatrals de contemporanis perfectament datades. Sobretot l'apel·lació «Oh ciutat, ciutat meva!» de Diceòpolis en Els Acarnesos, difícilment pot ésser concebuda sinó com una paròdia del crit indignat que posa Sòfocles en boca d'Èdip quan sospita una conjura. Així, l'any 425, en què la comèdia d'Aristòfanes fou representada, constituïria un terme ante quem per a l'Èdip rei.

El que una anàlisi tècnica fa indiscutible és que dins la llista de les set tragèdies conservades de Sòfocles l'Èdip rei ocupa el lloc del mig; de cara, però, si no ja pròxima, al segon grup de tres. La simplicitat, cap a la qual tots els supremes artistes semblen haver fet llur evolució, hi apareix gairebé aconseguida; l'estil hi té una fermesa, una subtileza i una promptitud que no desdiuen mai, ans sovint realitzen una pura màgia de la frase i del vers. Allò que és parlat s'hi equilibra en la mida justa amb allò que és líric; una mateixa tensió ho sosté tot; tot, situacions, escenes, cants, diàlegs, relats, mots, crits, tot s'encadena i es lliga, endut per un moviment i una lògica implacables. I no és pas un petit elogi de dir que l'Èdip rei és un dels més grans prodigis de suspense que existeixen: no hi havia aleshores ni hi ha avui un espectador informat d'on anirà a parar el drama amb la seva enquesta, que no entri en la mateixa «angoixosa espera» del qui no en tingués cap idea.